

POLONYADA POLİTİK KAPİTALİZM

M .Alper DEMİRBUGAN (*)

Özet: ‘Politik kapitalizm’, Doğu Avrupa ülkelerinde kolektif uygulamanın son döneminde ortaya çıkmış ve nomenklatura özelleştirmesi biçiminde gelişmiştir. Politik kapitalizm sürecinde, devlet işletmelerinin finansal koşulları bozulurken sermayenin yeniden özel sektörde toplanması hız kazanmıştır. Polonya bu süreç için tipik bir örnek oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Politik kapitalizm, nomenklatura özelleştirmesi,

Abstract: ‘Political capitalism’ emerged in Eastern Europe countries in the last period of collective era and showed itself as the form of nomenklatura privatisation. In the political capitalism process, while capital was redeployed in private sector in rapid way, financial conditions of state enterprises were deteriorated. Poland is a typical example for this process.

Key words: Political Capitalism, Nomenklatura privatisation.

I. Giriş

Doğu Avrupa’da kolektif uygulamanın son döneminde sistemsel dönüşüme ilişkin temel sorun, politik yönetimler barışçıl biçimde el değiştirirken sermayenin yeniden özel kesimde yoğunlaşması biçiminde belirginleşmiştir. Staniszki (1991:127), bu dönemde politik güç ile sermaye arasında alışılmadık bir bağıntı biçiminde ortaya çıkan nomenklatura özelleştirmesini ‘politik kapitalizm’ olarak adlandırmaktadır. Politik kapitalizm sürecinde devlet yönetimindeki politik güç, özel firma kapsamında oluşan kişisel fayda ile ilişkilendirilir. Kapitalist bir ekonomiye geçiş, özel sektörün kendi iç dinamikleriyle gelişme sürecine girebilmesi için başlangıçta üretim faktörlerinin özel kesimde yoğunlaşmasını gerektirir. Staniszki (1991:27)’ e göre, Batı Avrupa’da uzun bir tarihsel süreç içinde tamamlanan bu prekapitalist dönem, geçiş sürecindeki Doğu Avrupa da ‘politik kapitalizm’ e karşı gelmektedir. Bozoki (2001:2)’ ye göre ise ‘politik kapitalizm’, ‘primitif sermaye birikiminin’ ikinci dalgasını oluşturmaktadır. Avrupa’da sanayileşmenin başlangıç aşamasında tarım sektörü aleyhine yaratılan özel sermaye birikimi bu kez devlet sektörü aleyhine gerçekleşmektedir. Politik kapitalizm, tipik bir örnek oluşturan Polonya’ da 1987- 1990 döneminde yaşanmıştır. Rakowski hükümetinin iktidarda bulunduğu bu dönemdeki düzenlemelerle kamu aktiflerinin en verimli bölümleri kişisel fayda sağlanacak biçimde ‘nomenklatura yöneticileri’ ne devredilmiştir.

(*)Dr. MTA Genel Müdürlüğü Fizibilite D.

II. Politik Kapitalizm

Geniş anlamda politik gücün sermayeye dönüşümü olarak da tanımlanabilecek olan politik kapitalizm sürecinde devlet yönetimindeki güç özel bir firmadaki kişisel yararlarla ilişkilendirilir(Bozoki 2001:2). Bu firmalar tüketici piyasası yerine ağırlıklı biçimde devlet sektörüne yönelik olarak faaliyette bulunurlar. Kar, cazip piyasalara ilişkin bilginin ayrıcalıklı biçimde edinilmesinden ve yine bu piyasalara ayrıcalıklı konumda mal ve hizmet arzında bulunulabilmesinden kaynaklanır. Ayrıcalı konum, nomenklatura üyelerinin mülkiyet sahipliği açısından ‘dual’ durumda bulunmalarından, yani devlet mülkiyetindeki aktifleri özel fayda doğrultusunda kullanabilmelerinden kaynaklanmaktadır. Staniszkis (1991:136), meşru, mirasa ve tasfiyeye konu olabilen bireyselleşmiş özel mülkiyetten farklı olan bu mülkiyet biçiminin başlangıçta sermaye birikiminin sağlanabilmesi için iyi bir enstruman olduğunu vurgulamaktadır. Bu yolla edinilen sermaye, gelecekteki özelleştirme sürecinde legal yollarla kamu aktiflerinin satın alınmasında kullanılabilir ve böylece normal özel mülkiyet hakkı edinilebilecektir.

Politik kapitalizmin başlıca dezavantajları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Yasal reformların ertelenmesi olasılığı: Nomenklatura firmaları için kar’ın kaynağını yasal kaçamaklar ve yasal düzenlemelerin istismar edilmesi oluşturmaktadır.

Devlet sektöründe tekeli eğilimlerin güçlenmesi: Tekelleşen nomenklatura firmaları bu avantajdan yararlanırlar.

Sermaye piyasasının gelişiminin engellenmesi: Nomenklatura üyeleri nadiren kendi paralarıyla yatırım yapar. Yaygın olarak ‘politik bağlantılarını’ kapitalize ederler. Nomenklatura firmalarının ‘dual’ konumu sermayenin mobilizasyonunu engeller.

Toplum nezdinde özelleştirme kavramının tartışmalı hale gelmesi.

Özel maliyetlerin devlet işletmelerine ve devlet bütçesine yüklenmesi: Bir yandan özel kesimde sermaye birikimi için fırsat yaratılırken, diğer yandan devlet işletmelerinin finansal koşulları bozunmaya uğramaktadır.

Politik kapitalizm’ in başlıca avantajını, atıl kaynakların işletme yöneticilerine tahsis edilmesi yoluyla üretim faktörlerinin daha verimli kullanımı ve kontrol maliyetinin düşürülmesi oluşturmaktadır. Sistemsel dönüşüm açısından diğer bir avantajı ise politik kapitalizm sürecindeki nomenklatura özelleştirmesiyle ekonominin özelleşmesi doğrultusunda hızlı bir adım atılıyor olmasıdır.

Polonya’da politik kapitalizm’ in geçerli olduğu dönemin başbakanı Rakowski (1989)’ a göre nomenklatura özelleştirmesi nomenklaturanın tasfiye edilmesini de hızlandırmaktadır. Yasal reformlardan sonra yeni sahipler açık bir biçimde özel sektöre dönüşmeyi tercih edeceklerdir.

Staniszkis (1991:139), Doğu Avrupa’daki politik kapitalizm ile 19. yüzyılda yaşanan Osmanlı İmparatorluğunun batılılaşma süreci arasındaki tarihsel paralellığe dikkat çekmektedir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren

Osmanlı İmparatorluğunda batı sermayesinin girişi, 1980' li yılların sonlarında Doğu Avrupa'dakine benzer biçimde 'dual' bir kontrole konu olmuştur (Kasaba 1988). Ekonominin belirli bölümlerinde batı sermayesiyle işbirliğine ilişkin 'nüfuz bölgeleri' yaratılmış ve politik kapitalizmi çağrıştıran düzenlemelerin geçerli olduğu bir 'ara bölge' yaratılmıştır. Politik güce sahip kişilere özel çıkarları doğrultusunda faaliyette bulunabilmeleri için ayrıcalık tanınmış ve komisyonculuk başlıca faaliyet alanını oluşturmuştur. Polonya' ya benzer biçimde geleneksel yerel özel sektör bu tür faaliyetlerin dışında tutulmuştur. Sermaye birikiminin, ya da Kasaba(1988)' nin terminolojisiyle batılılaşmanın birinci aşaması evrensel bir pazarın gelişiminden ziyade piyasa ayrılaşmasının derinleşmesine neden olmuştur. Sermaye birikimi devlet tarafından yönlendirilmiş ve gelişimi, sınırlı büyüklükteki yerel piyasalarda faaliyet gösteren geleneksel küçük mülkiyet sahipliğinin genişletilmesinden ziyade politik güce dayalı kayırmacılıkla yaratılan ekonomik birimlere bağlı olmuştur. En karlı piyasaları hükümetin siparişlerini yerine getirenler oluşturmuş ve bu piyasalarda rol alanlar bir anlamda 'Osmanlı nomenklatura' sından gelmiştir.

III. Polonya'da Nomenklatura Özelleştirmesi

1987 – 1990 döneminde Polonya' da yaşanan nomenklatura özelleştirmesi, Doğu Avrupa'daki Politik kapitalizm süreci için tipik bir örnek oluşturmaktadır. Bu dönemde, ticaret ve üretim alanında politik güç ve sermayenin değişik bileşimlerini yansıtan çok sayıda firma faaliyette bulunmuştur. Dobrowski (1990), 1989' da sadece Katowice' de, devlet sektöründe iki bin' e yakın nomenklatura firması kurulduğunu bildirmektedir.

Dış ticaret alanındaki yaygın durum nomenklatura üyelerince kurulan özel firmaların devlet işletmelerinin batı piyasalarına gerçekleştirdikleri ihracatta komisyonculuk yapmalarıdır. Bu firmalar resmi dış ticaret ofislerinin işlevini üstlenirler ve aynı kişilerce yönlendirilirler. Bu kişiler ticaret ofisindeki resmi görevleri sırasında edindikleri bilgi ve bağlantıları özel yararları doğrultusunda kullanırlar. Üretici ve ihracatçı aynı nomenklatura üyesi olduğunda ve üretim maliyetinin altındaki fiyattan satış yapılmasıyla oluşan zararın devletçe subvansede edilmesi durumunda nomenklatura üyeleri için büyük bir kazanç söz konusudur. Staniszkis (1991:130), 1987' de Hajnowka' da kurulu bulunan ve ağaç ürünleri ihracatı yapan bir firmanın sahibinin aynı zamanda Londra' daki ticaret ofisinin yöneticisi konumunda olmasını bu duruma örnek olarak vermektedir.

Ticari alanındaki diğer bir uygulama ise, Devletin gereksinim duyduğu, bilgisayar yazılım ve donanımı gibi spesifik mal ve hizmetlerin nomenklatura üyelerince sağlanmasına ilişkindir. Nomenklatura üyelerince kurulan firmaların batıda üretilen yüksek model bilgisayar ve yazılımları özel kişilerden alıp yüksek bir kar marjıyla devlet sektörüne pazarlamaları yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur.

Diğer bir biçimde ise devlet işletmelerinin yöneticileri yabancı girişimcilerle diğer firmalar ve devlet işletmelerine oranla ayrıcalıklı koşullarda işbirliği yaparlar. Bu firmalar kazandıkları dövizin sadece %15' lik bölümünü resmi kur' dan devlete satmak durumundadırlar. Kalan bölümü koruyabilirler.

Üretim alanında nomenklatura özelleştirmesi ise yaygın olarak, devlet mülkiyetinin 'dual' kullanımı, devlet işletmelerinin kısmen tasfiyesi ve devlet işletmelerinin belirli bölümlerinin kiralanmasına ilişkin olmak üzere üç biçimde gerçekleşmiştir.

Birinci biçimde yasal olarak devlet işletmesinin sahip olduğu sabit sermaye, uygulamada nomenklatura üyelerine özel fayda sağlayacak biçimde dual bir yapıya dönüştürülür. Başka bir ifadeyle, devlet işletmesi sabit sermayesini kullanmadığında bu sermaye kısmen yönetici kadrolarca kurulan özel firmanın kullanımına sunulur. Staniszkis (1991:132), Gdansk limanı direktörünün aynı zamanda özel bir firmanın sahibi olmasını buna örnek olarak vermektedir. Bu firma limanın kullanılmayan kargo bölümlerinden yararlanarak ihracat yapmış ve özel kazanç elde etmiştir. Malachowski(1990) ise bu tip özelleştirmeye örnek olarak Varşova' da ki Gıda Sanayi Makinaları kurumunu vermektedir. Aynı zamanda partinin birinci sekreteri olan söz konusu işletmenin ikinci direktörü ve diğer bazı üst düzey yöneticiler bir firma kurmuşlar ve pozisyonlarını kullanarak işletmeye yapılan siparişlerin en cazip olanlarını bu firmaya yönlendirmişlerdir. Bu siparişler işletmenin makine ve teçhizatı kullanılarak karşılanmıştır. Nomenklatura özelleştirmesinin bu biçiminde devlet için oluşan fayda yetersizliği söz konusu olan mal ve hizmetlerin üretimi, makine ve teçhizatın daha iyi bakımı ve emeğin daha verimli kullanımına ilişkindir. Bu yolla, formel mülkiyet biçimi değişmeksizin, devlet işletmesini kısıtlayan yasal düzenlemelerin dışında kendine özgü koşullarda faaliyet gösteren üretim faktörlerinin daha etkin kullanıldığı ek bir üretim bölümü oluşturulur. Devlet mülkiyet gücünü korurken finansal yükümlülüklerini ve avantajlarını keyfi biçimde değiştirebilir. İşletmenin sabit sermayesini de fakto olarak kullanarak ek üretimi organize eden ve bu yolla yüksek kar elde eden nomenklatura üyeleri için herhangi bir vergi söz konusu olmazken nakliye, işçi sigortası gibi maliyetler devlet işletmesi tarafından karşılanmaktadır. Devlet mülkiyet sahipliğinin bu 'dual' biçimini tercih etmektedir. Formel olarak devletin mülkiyet sahipliği korunurken, aynı zamanda üretim faktörleri geleneksel yönetsel yöntemlerle başarılamayacak biçimde verimli kullanılmaktadır.

Nomenklatura özelleştirmesinin ikinci biçimi devlet işletmelerinin tasfiye edilmesine ilişkindir. Devlet işletmelerinin en karlı bölümleri tasfiye edilir ya da bu bölümlerin faaliyetleri fiilen durdurulur. Bunların yerine, işletme yöneticilerince aynı işlevi görececek firmalar kurulur. Yeni kurulan firmalarda ve devlet işletmesinde konumunu koruyan yöneticiler, sektörün tekeli yapısının sağladığı avantajdan da yararlanarak talebi, yeni kurulan firmalara yöneltirler. Malochowski (1990), 1989' da Varşova' da ki Warynnski işletmesiyle

bağlantılı bu tip 17, Gdynia tersanesiyle ilgili olarak da 12 firmanın faaliyette bulunduğunu belirtmektedir. Bu durum, nomenklatura üyelerinin hakim olduğu bir satıcılar piyasasının oluşması anlamına da gelmektedir. Devlet işletmelerinin tasfiye yoluyla nomenklatura üyelerine transferinin diğer bir biçiminde ise, hazine, devlet işletmelerinin yöneticileri ve politik organizasyonların ortaklığıyla kurulan bir firma, devlet işletmesinin aktiflerini iflas prosedürü yoluyla çok düşük fiyattan elde eder. Bu süreçte hazine temsilcileri firmayı resmi müeyyidelerden koruyabilecek kişilerden seçilir (Staniszki 1991:134). Gorny (1989)' ye göre Polonya'nın en büyük tarımsal sanayi işletmesi olan Igloopol' un tasfiyesi bu uygulamaya tipik örnek oluşturur. 1987' de Igloopol' un aktiflerinin değeri, eksper raporunda 145 milyon zloti olarak belirlenmesine karşılık 55 milyon zloti üzerinden, iflas prosedürü yoluyla yeni kurulan firmaya transfer edilmiştir. Yeni firmanın yönetim kurulu başkanı tarım bakanı yardımcısıdır.

Üçüncü biçimi devlet işletmelerinin karlı bölümlerinin işletme yöneticilerinin ortak olduğu özel firmalara kiralanması oluşturur. Makine üretimi ve ihracatı yapan Varşovada'ki Warynski işletmesi bu yolla 17 firmaya kiralanmıştır (Staniszki 1991:134). Bu yöntemde bazı maliyetler devlete yüklenir.

III.Sonuç

Doğu Avrupada Kolektif uygulamanın son döneminde politik gücün kapitalize edilmesine dayalı bir olgu olarak ortaya çıkan ve nomenklatura özelleştirmesi biçiminde gelişen politik kapitalizm ilginç bir paradoks taşımaktadır. Politik kapitalizm sürecinde nomenklatura özelleştirmesinin negatif özelliği olarak ortaya çıkan maliyetlerin büyük bir bölümünün devlete yüklenmesi durumu, diğer bir açıdan bakıldığında hızla sermaye birikimini sağlaması nedeniyle politik kapitalizmin başlıca avantajını oluşturmaktadır. Doğu Avrupada kırk yıl aradan sonra yeniden birincil sermaye birikimi aşamasına girilmiş olması ilgi çekicidir.

Kaynaklar

- Bozoki, Andras, (2001), 'Research On Political Elites In East Europe', European Political Science, Summer, 1, 3.
- Dobrowski, Marek, (1990), Dzialalnozc Gospodarcza Organizacji Społecznych, Warsaw, Pp: 40-60.
- Gorny, Grzegorz, (1989), 'Igloobomba', Gazeta Wyborcza, 30.8.1989.
- Kasaba, Raulph, (1988), The Ottoman Empire And The World Economy: The Nineteenth Century, New York.
- Malachowski, Andrzej, (1990), 'Akcyjariat Pracowniczy: Alternaty Wa Dia Tzm. Spolek Nomenklaturawach', Katolic, 10,9.
- Rakowski, Wieswhaw, (1989), Poltyka, July 8.
- Staniszki, Jadwiga, (1991), 'Political Capitalism In Poland', East European Politics And Societies, V.5,1,127-141.